

ПИТАННЯ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ МЕДИКО-БІОЛОГІЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ, ЯКА ВЖИВАЄТЬСЯ В СФЕРІ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ ТА СПОРТУ

Луковська Ольга

Придніпровська державна академія фізичної культури і спорту

Аннотация

Проведен исторический анализ развития научной терминологии в Украине по сравнению с другими странами.

Предлагается в украинском языке терминологически разграничить понятийно отличающуюся способность организма переносить общие (неспецифические) и конкретные (специфические) физические нагрузки, обозначенные в английском, русском и других языках различными терминами, соответственно: «трудоспособность» и «работоспособность», а также термины «быстрота» и «скорость».

Ключевые слова: украинская терминология, работоспособность, трудоспособность, быстрота, скорость.

Annotation

Historical analysis of science terminology development in Ukraine and comparison with other countries has been made in the article.

The authors propose terminologically differentiate the capacity of organism to take nonspecific and specific physical loading that is expressed in Russian by different terms: “working ability” and “efficiency”, “quickness” and “speed”.

Key words: ukrainian terminology, efficiency, working ability, quickness, speed.

Постановка проблеми. Аналіз останніх досліджень і публікацій.

За роки незалежності в нашій країні чітко визначився курс на національне відродження, що сприяло бурхливому розвитку вітчизняної науки. Останнє, в свою чергу, спричинило появу безлічі нових термінів, які, на жаль, не завжди адекватно відображають певні поняття та потребують уточнення, пояснення і упорядкування. Зокрема це стосується поширеного в галузях фізичної культури, спорту і медицини терміна «працездатність», який часто використовується невірно. Особливо в тих випадках, коли йде мова про спроможність виконувати певну кількість фізичної роботи зокрема у фізичній культурі та спорті.

Необхідність уточнення цих понять неодноразово звертала на себе увагу науковців [1] та обговорювалася на IX Міжнародній науковій конференції «Проблеми української термінології СловоСвіт» (м. Львів, 2006 р.) [2]. Однак ще і досі багато вчених, особливо в сфері фізичної культури і спорту, виявляють вражаючий консерватизм і продовжують використовувати один термін для

визначення здатності до праці взагалі та спроможності виконувати певну роботу[3,4 та ін.], що збіднює українську мову і вносить термінологічну плутанину. Непорозуміння виявляються і при застосуванні багатьох інших термінів, що обґрунтовує необхідність обговорення та удосконалення української наукової термінології.

Мета дослідження – визначити історію та сучасний стан україномовного термінотворення, зокрема в галузі фізичної культури і спорту; термінологічно розмежувати наріжні поняття у фізичній культурі та спорті – здатності до праці взагалі та спроможності виконувати певну роботу, швидкості та швидкості.

Методи дослідження:

1) аналіз даних науково-методичної та науково-історичної літератури;

2) порівняльний аналіз та узагальнення одержаних даних;

3) логічний метод зіставлення, розрізнення та систематизації.

Результати дослідження та їх обговорення. Україномовна наукова термінологія переживає відродження після десятиліть її приладжування до російської. Відомо, що вік творення національної термінології, як і усієї української коренизації 20-30-х років ХХ століття, був не довгим, закінчився Голодомором носіїв мови. Перший у світі Лінгвістичний інститут, створений за ініціативою першого президента Академії наук України академіка В.І. Вернадського, було розгромлено, палких прихильників розвитку і різнобічного застосування української мови знищено.

У подальший час набрав прискорення курс на «злиття мов», який призвів до ліквідації багатьох лінгвістичних відмінностей і до наближення української мови до російської, усунення зі вжитку суто українських моделей словотворення і зросіщення української термінології.

Наслідком такої своєрідної

«селекційної» політики є те, що досі в українській науковій літературі існує безліч невдалих або недоречно пристосованих українських, або нашвидкоруч скалькованих з російської мови термінів.

Наприклад, навряд чи можна вважати за влучний термін широко вживану в медичній і спортивній літературі «дратівливість» (рос. «раздражительность»), яка викликає асоціації, що суперечать спортивній моралі. В українській мові є інші слова, які не «дратують», а точніше характеризують цю функцію: «подразнювальність», «роз'ятрюваність» або хоча б «дразливість». Синонімічне багатство української мови надає можливість знайти найточніше визначення будь-якого явища або відмітні тонкощі близьких за значенням явищ, навіть тих, які в інших мовах означені одним терміном.

Проте недолугі терміни зустрічаються в науковій літературі на кожному кроці, «унормовуються» в словниках і, таким чином, одержують «законне право» на існування.

Ця термінологічна плутанина спричинена не дефіцитом необхідних слів і понять у рідній мові. Українська – одна з найбагатших і найрозвиненіших серед слов'янських мов. Отже це пов'язано, по-перше, з тим що українську мову протягом довгого часу було штучно відсторонено від термінотворчого процесу та постійного збагачення наукової лексики, і, по-друге, із нашим недостатнім знанням рідної мови та невмінням знаходити точні визначення. Це не провина лінгвістів – наукова термінологія створюється науковцями, а для цього необхідно скористатися порадою М. Рильського – «не бійтесь заглядати у словник, це – пишний яр, а не страшне провалля».

До речі, у цьому питанні Україна знаходиться у значно кращому стані у порівнянні з деякими іншими країнами, наприклад, з Із-

раїлем. Після заснування цієї країни довелося за короткий час не тільки навчити майже всіх громадян рідної мови, але й практично з нуля створити науковий іврит.

Збагачення української наукової термінології, зокрема, медико-біологічної та спортивної, відбувається і відбуватиметься різними шляхами: як через використання багатства словарного запасу самої української мови, так і через запозичення з інших мов, передусім – з англійської. В цьому українська мова не є винятком, запозичення з англійської мови – загальносвітовий процес. До того ж, лінгвістичний збіг української мови з германськими мовами досить значний.

Українська мова, дійсно, як писав «дедом казах, другим – сечевик» В. Маяковський «величаво и проста». Між тим, українська мова, як і будь-яка інша мова у світі, не застиглий монумент, а живий організм, що постійно розвивається, відкидаючи те, що не витримало іспитів часу, і вбираючи в себе найкорисніше і найкраще з інших мов, те, що скоріше запам'ятовується, легше вимовляється, милозвучніше. Повернення до «одвічного» українського, архаїчного вимову «Європа» навряд чи прикрасить мову краще, аніж запозичена сучасно звучна «Європа».

Ще гірше, коли невірне використання терміну призводить до підміни одного поняття іншим, що заважає науковцям розуміти один одного та гальмує розвиток мови та наукового процесу. Певною мірою це стосується терміну «працездатність».

Відомо, що в медицині, спорті, ергономіці, гігієні праці, а також у клініко-експертній діагностиці важливим є дослідження здатності людини переносити фізичні та розумові навантаження, що визначають ступінь її професійної та соціальної адаптації. Які ж терміни найбільш повно відображають вказані можливості людини?

Щоб зрозуміти суть явища необхідно визначити поняття, яке найточніше його характеризує і відрізняє з-поміж близьких за значенням. На наш погляд, актуальним і практично необхідним є термінологічне відокремлення понять загальної (неспецифічної) здатності до праці та конкретної (специфічної) спроможності функціональних систем організму виконувати певну роботу. Необхідність упорядкування цих термінів і термінології взагалі зумовлена збільшенням кількості наукової, навчальної, довідникової літератури, яка видається українською мовою, в тому числі і з означеної проблеми.

В російсько-українських словниках, навіть тих, які мають нормативний характер, російські слова «трудоспособность» та «работоспособность» перекладені одним українським словом «працездатність» [5, 6], хоча ці близькі за значенням слова мають неоднакові сфери вживання. Так, в російському Енциклопедичному словнику медичних термінів визначено [7]:

«трудоспособность» – совокупность физических и духовных возможностей человека (зависящих от состояния его здоровья), позволяющих ему заниматься трудовой деятельностью...

«работоспособность» – уровень функциональных возможностей организма (физиологической системы, органа), характеризующийся эффективностью (количеством и качеством) работы, выполняемой за определенный промежуток времени».

Таким чином, ці терміни відрізняються по суті: «трудоспособность» – узагальнююче, неспецифічне поняття, а «работоспособность» – конкретне, специфічне. До речі, такі ж відмінності існують в англійській мові, в якій для визначення понять «трудоспособность» та «работоспособность» унормовані відмітні

визначення, відповідно: «working ability» та «efficiency» [8].

В російській мові слово «труд» має переважно професійне, соціальне значення («деятельность», «занятие» і тому подібне), а «работа» – в першу чергу, біологічне поняття як показник функціонування організму (органу, функціональної системи – передусім нервово-м'язової, респіраторної та серцево-судинної).

В російсько-українських словниках, слово «труд» перекладається як «праця» або «робота», а «работа» – як «робота» або «праця». Хоча тут немає чіткого відокремлення понять, пріоритетність перших слів синонімічних рядів, як найбільш нормативних і уживаних, визначена.

Враховуючи вищенаведене, а також маючи, на відміну від російської мови, декілька синонімічних відповідників слова «способность» («здатність», «спроможність» та ін.) для відокремлення понять, що розглядаються, доцільно використовувати такі терміни:

- «працездатність» – для визначення загальної (неспецифічної) спроможності працювати, яка характеризує як медичні, так і соціальні аспекти стану людини (виявлення рівня працездатності, необхідне для визначення групи інвалідності); аналогічно російському «трудоспособность» та англійському «working ability»;

- «роботоздатність» – для визначення біологічних можливостей організму виконувати специфічну, певну роботу; аналогічно російському «работоспособность» та англійському – «efficiency» [9].

Термін «фізична роботоздатність» доцільно використовувати виключно для визначення потенційної спроможності функціональних систем людини до прояву максимального фізичного зусилля в динамічній, статичній або змішаній роботі. Фізична роботоздатність – один з

найоб'єктивніших показників функціональних можливостей організму переносити певне фізичне навантаження. Фізичну роботоздатність, на відміну від працездатності, можна вимірювати в відповідних одиницях.

Необхідність відокремлення даних термінів була визнана і Міністерством охорони здоров'я України, про що свідчить Наказ МОЗУ від 27.12.2001 р. № 528 «Про затвердження Гігієнічної класифікації праці за показниками шкідливості та небезпечності факторів виробничого середовища, важкості та напруженості трудового процесу», в якому в пунктах 3.18 та 3.19 визначається «Працездатність – стан людини, при якому сукупність фізичних, розумових, емоційних можливостей дозволяє працюючому виконувати роботу визначеного змісту, обсягу та якості. Роботоздатність – стан людини, визначений можливістю фізіологічних і психічних функцій організму, що характеризує його здатність виконувати конкретну кількість роботи, заданої якості за необхідний інтервал часу».

Проте в Сучасному орфографічному словнику української мови [10] наведено тільки слово «працездатність», а слово «роботоздатність» відсутнє зовсім. Слід звернути увагу на те, що не тільки в науковій, але і в новітній навчальній літературі, в тому числі в вельми авторитетних підручниках, дуже часто продовжується використання лише терміна «працездатність», не відрізняючи наведені вище поняття, що сприяє поширенню термінологічної плутанини в навчальному процесі вишів [3, 11, 12, 13 та ін.].

Важко зрозуміти, чому таку протидію викликають спроби розширити та збагатити українську наукову термінологію, зокрема розмежувати два різних поняття, два суттєво відмінних один від одного станів людини?

Потребує, на наш погляд, та-

кож розмежування широковживаних у спортивній літературі понять швидкості та бистроти. В російськомовній літературі термін «скорость» та «быстрота» мають різне змістове значення, відповідно – фізико-технічне та біологічне [14], а в українській ці різні за значенням поняття термінологічних відмінностей майже не мають, слова «швидкості» та «бистроти» знаходяться в одному синонімічному ряду[2]. Для виділення відмінностей цих близьких за значенням, але різних по суті понять необхідно визначити:

– «бистрота» – це якість, що характеризує здатність людини здійснювати рухові дії за мінімальний для даних умов відрізок часу (біологічний термін, аналогічний російському «быстрота»);

– «швидкість» – це характеристика руху точки (тіла), яка при рівномірному русі чисельно дорівнює відношенню шляху, який вона пройшла до проміжку витраченого часу (фізико-технічний термін, аналогічний російському «скорость»).

Висновки.

1. Для відокремлення понять «роботоздатність» та «працездатність» ці терміни доцільно використовувати так:

• **роботоздатність** – для визначення конкретної (специфічної) спроможності людини виконувати певну – динамічну, статичну або змішану, фізичну або розумову – роботу, яка має обмежені часом, чіткі кількісні та якісні характеристики (аналогічно російському «работоспособность» та англійському «efficiency»). Отже для визначення спроможності людини виконувати певної кількості та якості фізичне навантаження, зокрема у спорті, необхідно застосовувати термін «фізична роботоздатність».

• **працездатність** – для визначення загальної (неспецифічної) здатності до праці, тобто як соціальну та професійну характеристику (аналогічно російському

«трудоспособность» та англійському «working ability»).

2. Для визначення руху як біологічної функції доцільно використовувати термін «бистрота», а руху як фізично-технічної дії – термін «швидкість».

3. Термінологічні відокремлення визначених понять – «здатності» до праці та «здатності» виконувати певну роботу; «швидкості» як фізико-технічного поняття, та «бистроти» як біологічного – допоможе виробленню однакової точки зору та конкретного уявлення про суть означених явищ, що є загальними об'єктами для вивчення науковцями в галузях фізичної культури, спорту та медицини.

У перспективі подальших дослідженнях планується продовжити роботу щодо удосконалення медико-біологічної термінології, яка вживається в сфері фізичної культури та спорту.

Література

1. Терміни та поняття у медико-соціальній експертизі / Іпатов А.В., Сергієні О.В., Войтчак ТХ. та ін. - Дніпропетровськ, 2001. - Вип. 1 - 91с.
2. Луковська О., Дмитрієв А. Щодо вдосконалення україномовної медико-біологічної термінології / О. Луковська, А. Дмитрієв // 36. наук. пр. ЕХ Міжнародної наук. конф. «Проблеми української термінології СловоСвіт – 2006». – Львів; Над. університет «Львівська політехніка», 2006. – С 150-152.
3. Земцова І.І. Спортивна фізіологія: [навчальний посібник] / І.І. Земцова. – К.: Видавництво НУФВСУ «Олімпійська література», 2008. – 208 с.
4. Ровний А.С. Фізіологія спортивної діяльності / А.С. Ровний, В.М. Ільїн, В.С. Лісогуб, О.О. Ровна. – Харків: ХНАДУ. – 2015. – 556 с.
5. Усатенко О.К. Російсько-український словник медич-

ної термінології / О.К. Усатенко. – К.: Наукова думка, 1996. – 464 с.

6. Новітній російсько-український словник: 150000 слів / Уклад Л.П. Коврига / За ред. Степаненка М.І. – Харків: Белкар-книга, 2006. – 1072 с.
7. Энциклопедический словарь медицинских терминов. В 3-х томах / Гл. ред. Б.В. Петровскнй – М.: Советская энциклопедия. – Т. 3. – 1984. – 512 с.
8. Русско-украинско-английский словарь / Под ред. В.В. Никонова. – К.: Консум, 1988. – 640 с.
9. Луковська О.Л. Методи клінічних і функціональних досліджень в фізичній культурі та спорті: [підручник] / О.Л. Луковська. – Дніпропетровськ: Журфонд, 2016. – 310 с.
10. Сучасний орфографічний словник української мови: 140000 слів / Уклад. В.В. Дубічинський, Н.Я. Косенко. – Харків: ВД «Школа», 2008. – 800 с.
11. Вілмор Дж.Х. Фізіологія спорту: [підручник] / Дж.Х. Вілмор, Д.Л. Костілл. – К.: Видавництво НУФВСУ «Олімпійська література», 2003. – 656 с.
12. Ровний А.С. Фізіологія рухової активності: [підручник] / А.С. Ровний, В.А. Ровний, О.О. Ровна. – Харків, 2014. – 344 с.
13. Фізична реабілітація, спортивна медицина: [підручник для студ. вищих мед. навч. закладів] / [В.В. Абрамов, В.В. Клапчук, О.Б. Неханевич та ін.]; за ред. Абрамова В.В. та Смирнної О.Л. – Дніпропетровськ: Журфонд, 2014. – 456 с.
14. Зациорский В.М. Физические качества спортсмена / В.М. Зациорский – М.: Физкультура и спорт, 1966. – 198 с.

